

Joanna LONGA, Piotr ZANIEWSKI
Politechnika Warszawska
Wydział Architektury

OD FUNKCJI OBRONNEJ DO MUZEALNEJ. ŚREDNIOWIECZNY ZAMEK W NIEPOŁOMICACH JAKO PRZYKŁAD PRZEKSZTAŁCEŃ FUNKCJONALNYCH W HISTORYCZNEJ STRUKTURZE

Streszczenie. W artykule przedstawiono zmiany programowe i funkcjonalne w zabytkowych strukturach średniowiecznych zamków obronnych, które na przestrzeni 600 lat ulegały różnorodnym przekształceniom, a obecnie znakomicie pełnią funkcje muzealne. Analiza kilku wybranych zamków średniowiecznych wskazuje na znaczną różnorodność programów i funkcji, jakie na przestrzeni kilku stuleci były „wkomponowane” w ich uniwersalną, jak się okazało, strukturę konstrukcyjno-przestrzenną. Transformacja zachodząca w historycznej tkance została szczegółowo zilustrowana na przykładzie zamku w Niepołomicach, wzniesionego w latach 1340-1349, który bardzo dobrze ilustruje przebieg procesu, jakim podlegały średniowieczne twierdze. Z przeprowadzonych analiz wynika, że już średniowieczny zamek może odpowiadać niektórym kryteriom, pojmowanej w dzisiejszym znaczeniu, architektury „mix-using”.

FROM DEFENCE FORTYFICATIONS TO MUSEUMS. MEDIVAL CASTLE IN NIEPOŁOMICICE AS A EXAMPLE OF FUNCTIONAL TRANSFORMATION OF HISTORICAL STRUCTURE

Summary. This essay presents program and functional changes in monumental medieval structures of defensive castles that for last 600 years underwent various transformations, and now splendidly fulfill the role of museums. The analysis of several selected medieval castles shows a large variety of programs and functions that were “composed” into the universal, as it came out to be, construction-spatial structure throughout a couple of centuries. This transformation, undergoing in the historical tissue, was illustrated in details on the example of the castle in Niepołomice, which was built in years 1340-1349, and which excellently shows the process that affected the medieval strongholds. The result of the conducted analysis indicates that even a medieval castle may fulfill some of the criteria of the “mix-using” architecture, as its meaning is understood contemporarily.

„... architektura polega wyłącznie na stałym i ciągłym kontynuowaniu istniejących układów. Architekt nie zaczyna swego dzieła od początku budując nową formę, ale zawsze zaczyna pracę nad formą, która już istnieje. Projektowanie architektoniczne nie jest początkiem, lecz jakby dalszym ciągiem pisania poematu, który został już rozpoczęty”.

Juliusz Żórawski

1. Wstęp

Adaptacje, przebudowy i rozbudowy istniejących obiektów na cele muzealne bądź wystawiennicze istnieją od wieków. Historycznym przykładem może być przekształcenie już w 1581 roku przez Bernardo Buontalenti'ego górnego piętra florenckiego budynku „uffizi”, zaprojektowanego przez Giorgio Vasariego w 1560 roku przy obronnej siedzibie władców Florencji, Palazzo Vecchio, na galerię kolekcji dzieł sztuki rodu Medyceuszy. Luwr, jedno z najbardziej znanych i największych muzeów świata, to także adaptacja średniowiecznego zamku Filipa II Augusta, rozbudowanego przez Karola V w latach 1358 – 1360 na główną warowną rezydencję królów Francji, później wielokrotnie przebudowywaną. W 1672 roku Ludwik XIV wyprowadził się do Wersalu, ale w Luwrze pozostawił zbiór dzieł sztuki antycznej, przekształcony w 1692 roku w Królewską Akademię Malarstwa i Rzeźby. Dekret Zgromadzenia Narodowego przeznaczył dawną rezydencję władcy wraz ze zbiorami na Centralne Muzeum Sztuki¹, otwarte 10 sierpnia 1793 roku.

W 1958 roku Carlo Scarpa dokonał renowacji wzniesionego w latach 1354 – 1356 średniowiecznego zamku Castelvecchio w Weronie, wprowadzając elementy współczesne w zabytkowe wnętrza. Scarpa z dużym wyczuciem wpisał nowe detale w starą tkankę nie zmieniając przy tym charakteru istniejącego obiektu. Do dziś adaptacja Castelvecchio na muzeum uznawana jest za jedną z najbardziej udanych restauracji wnętrz muzealnych.

Podobnie zaadaptowano na muzea sztuki i galerie Castello Ursino w Katanii na Sycylii, zamek wzniesiony w latach 1239 – 1250 z fundacji cesarza Fryderyka II Hohenstaufa i częściowo odbudowany, XIV-wieczny zamek w Sanoku, a na muzea wnętrz siedmiogrodzki zamek Bran, wybudowany w latach 1377 – 1378 z inicjatywy Ludwika Węgierskiego, również króla Polski, renesansową rezydencję Diany de Poitiers, a następnie Katarzyny Medycejskiej w Chenonceaux nad rzeką Cher czy słowacką, górską twierdzę Oravsky Hrad z XV wieku.

¹ *Museum Central des Arts* – miejsce, które ma przynosić razem świadectwa wszystkich nauk i sztuk.

Przekształcenie historycznych zamków i pałaców obronnych w muzea lub galerie nie jest już wyjątkiem, lecz stało się regułą. Prezentacja zabytkowych artefaktów w budynku pochodzącym z tego samego okresu historycznego, w którym powstały prezentowane eksponaty i przedmioty, jest bardzo korzystna ze względów ekspozycyjnych – wnętrza obiektu stają się naturalnym tłem dla wystawianych dzieł.

Rys. 1. Fot. P. Zaniewski
Fig. 1. Ph. P. Zaniewski

Rys. 2. Fot. P. Zaniewski
Fig. 2. Ph. P. Zaniewski

KRÓLEWSKI ZAMEK W SANOKU

WYBUDOWANY W LATACH 1340 - 1366

Rys. 3. Fot. P. Zaniewski

Fig. 3. Ph. P. Zaniewski

SIEDMIOGRODZKI ZAMEK „BRAN” W RUMUNII

WYBUDOWANY W LATACH 1377 - 1378

Rys. 4. Fot. P. Zaniewski

Fig. 4. Ph. P. Zaniewski

ZAMEK „ORAVSKY HRAD” NA SŁOWACJI
 BUDOWANY OD XIII DO XVI WIEKU

Rys. 5. Fot. P. Zaniewski
 Fig. 5. Ph. P. Zaniewski

Celem artykułu jest przedstawienie wielowiekowego procesu zmian programowych i funkcjonalnych w strukturach pozornie niemożliwych do przekształceń, w zachowanych średniowiecznych zamkach obronnych. Są one przykładem historycznych obiektów typu „mix using”, które od dawna zmieniają funkcje i użytkowników, ale nadal trwają w swojej strukturze i w otoczeniu. Zmiany funkcji średniowiecznych zamków były spowodowane burzliwą historią, postępem w technikach prowadzenia działań oblężniczych, wprowadzeniem ciężkiej broni palnej czy innymi wynalazkami militarnymi, a także zniszczeniami, powstałymi w trakcie oblężenia bądź pożaru. Obecnie, zachowane średniowieczne zamki obronne po kilku stuleciach znakomicie pełnią funkcje muzealne i kulturalne, niemające nic wspólnego z ich pierwotnym przeznaczeniem.

2. Przekształcenia funkcjonalno-przestrzenne zamku w Niepołomicach od XIV do XIX wieku

Proces zmian programowo-funkcjonalnych został przeanalizowany na kilkudziesięciu przykładach średniowiecznych zamków królewskich Kazimierza Wielkiego. Ilustrację niniejszego artykułu przeprowadzono na przykładzie jednego, wybranego zamku, wzniesionego pod koniec 1. połowy XIV wieku (1340 – 1349) w podkrakowskich Niepołomicach.

Według wzmianek historycznych budowę obiektu w jego pierwotnej formie zakończono przed 10 sierpnia 1349 roku, ponad 650 lat temu. Królewski zamek przetrwał w nieco zmienionej formie do czasów obecnych. Ze względu na swoje położenie i niewielkie strategiczne znaczenie nigdy nie został zburzony przez najeźdźców. Obrys zewnętrzny budowli zmienił się nieznacznie, choć forma uległa dość istotnym przeobrażeniom. Jednak największe zmiany nastąpiły w sferze programowo – funkcjonalnej.

Pierwotna, murowana budowla była obiektem wielofunkcyjnym: przede wszystkim obronnym, ale i mieszkalną, czasową rezydencją władcy, ekspozyturą administracji zarządzającej królewskim majątkiem podrzęctwa i siedzibą lokalnych służb porządkowych. Znaczną część przyziemia zajmowały stajnie i zaplecze gospodarcze zamku (kuchnia i magazyny żywności).

Pierwsza znacząca rozbudowa zamku nastąpiła około 1525 roku, przypuszczalnie z inicjatywy króla Zygmunta I Starego. Ówczesny starosta Niepołomic Jan Michał Czuryło herbu Radwan rozpoczął przebudowę średniowiecznej warowni na nowożytną, królewską rezydencję o czterech skrzydłach otaczających wewnętrzny dziedziniec. Dominująca w średniowieczu funkcja obronna została zastąpiona funkcją rezydencjonalno-mieszkalną, administracyjną i porządkową, obsługiwaną przez rozwinięte zaplecze gospodarcze (kuchnie, piekarnia, magazyny, lodownia itp.). Na zamku pojawiły się reprezentacyjne sale, w których odbywały się audyencje, przyjmowano poselstwa i sprawowano sądy królewskie. Badania Janusza Bogdanowskiego pozwoliły na stwierdzenie, że już w XVI wieku przy zamku, zapewne z inicjatywy królowej Bony, założono włoski ogród, co potwierdziło również rekreacyjny charakter rezydencji. Prace budowlane i wykończeniowe trwały do 1531 roku.

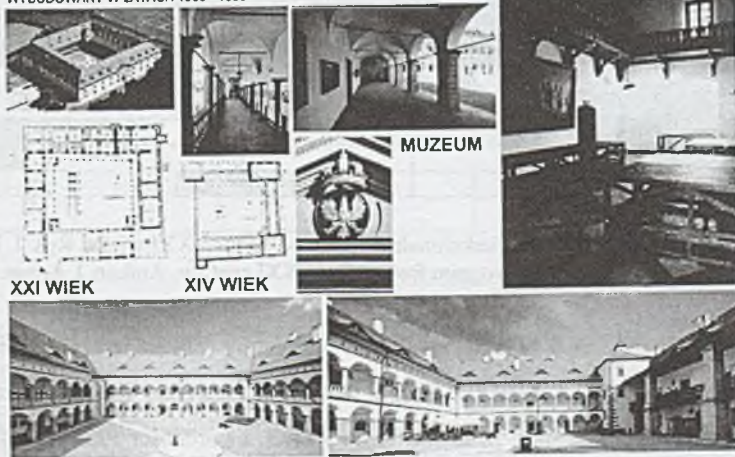
Przed 1550 rokiem znaczna część niepołomickiego zamku została zniszczona przez pożar. W latach 1551 – 1571, zapewne z inicjatywy ostatniego z dynastii Jagiellonów – Zygmunta II Augusta, królewska rezydencja została odbudowana i nadbudowana o jedną kondygnację. Główną funkcją budowli były rozbudowane apartamenty królewskie i starościńskie z reprezentacyjnymi, wielofunkcyjnymi salami, pełniącymi różne funkcje o charakterze: państwowym, sądowym i administracyjnym (audyencje, posiedzenia Rady Królewskiej, sejmiki, zjazdy szlachty, sądy ziemskie). W zamku były także komnaty mieszkalne dla licznych gości oraz kaplica. Powiększono także renesansowe ogrody. Część funkcji obsługujących znalazło się poza rezydencją (stajnie, piekarnia, browar, młyn). W 1637 roku z inicjatywy ówczesnego starosty Aleksandra Michała Lubomirskiego wybudowano nowe, wykonane z piaskowca piętrowe krużganki i połączono je z trzema narożnymi, wewnętrznymi wieżyczkami, w których mieściły się trzy kwadratowe w rzucie klatki schodowe.

W czasie „potopu” wyposażenie wnętrz królewskiej rezydencji zostało całkowicie rozkradzione i zdewastowane. Szwedzi wywieźli z zamku nawet piece kaflowe, kominki i posadzki, nie mówiąc o wyposażeniu ruchomym. Na wiele lat zamek stał się ruiną. Dopiero po zakończeniu tzw. wojny północnej, na początku XVIII wieku nastąpiła jego odbudowa. Funkcje mieszkalne, reprezentacyjne i administracyjne nowej rezydencji starościańskiej zlokalizowano na piętrach I i II, natomiast na parterze i w częściowym podpiwniczeniu skupiono funkcje gospodarcze, magazynowe i porządkowe z niewielkim aresztem.

Po pierwszym rozbiórze Polski w 1772 roku Niepołomice włączono do Galicji. W 1785 roku opuszczony zamek zaadaptowano na austriackie koszary. Na przełomie VIII i XIX wieku na zamku wybuchł kolejny pożar, po którym obniżono wszystkie skrzydła o jedną kondygnację, a w 1825 roku budowlę zamieniono na lazaret połączony z różnymi wojskowymi funkcjami administracyjnymi. W 1856 roku wojskowy szpital przebudowano na pomieszczenia austriackiej administracji i sądu. Po pięciu stuleciach w pomieszczeniach parteru znowu funkcjonowały stajnie i magazyny. Po odzyskaniu niepodległości w częściowo zdewastowanej budowli funkcjonowały: urząd pocztowy, posterunek policji, oddział Sądu Okręgowego, biura nadleśnictwa i świetlica Związku Strzeleckiego. Po II wojnie światowej w wyniku nacjonalizacji obiekt stał się własnością państwa i przeszedł kolejne zmiany programowofunkcjonalne. Do 1982 roku w zamku funkcjonowało niepołomickie liceum ogólnokształcące i poczta, a do 1990 roku izba porodowa.

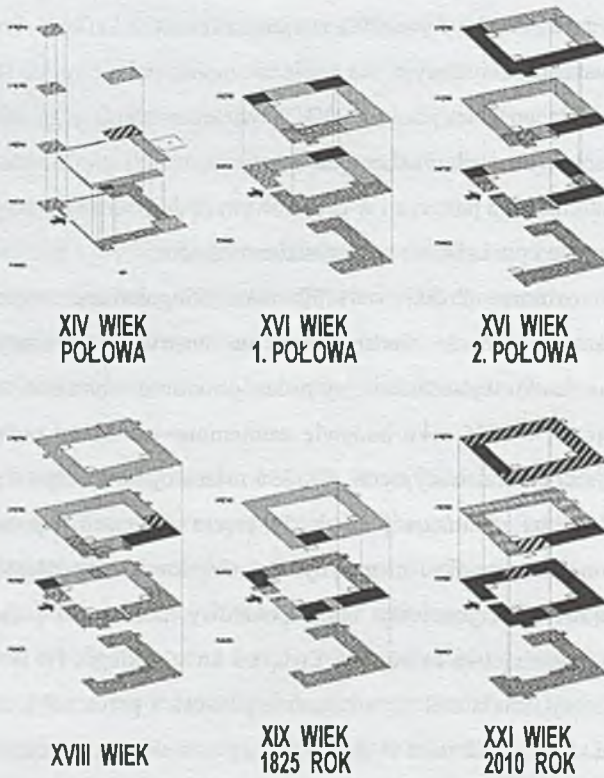
KRÓLEWSKI ZAMEK W NIEPOŁOMICACH

WYBUDOWANY W LATACH 1339 - 1350

Rys. 6. Fot. P. Zaniewski

Fig. 6. Ph. P. Zaniewski

FUNKCJE	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX	XXI
WYKONAWCZE								
MIESZKALNE								
REZERWACYJNE								
RELIGIOWE								
WYKONAWCZE								
SZPITALNE								
OPRACOWAWE								
MAGAZYN								

Rys. 7. Przekształcenia programowo-funkcjonalne zamku od XIV do XXI wieku. Rys. J. Longa
 Fig. 7. Changes of castles functional program from XIV to XXI century. Author: J. Longa

Dopiero pod koniec XX wieku znacznie zniszczony obiekt został odrestaurowany w kształcie zbliżonym do rezydencji z drugiej połowy XVI wieku. Do pomieszczeń zamku wprowadzono funkcje muzealne: Muzeum Amatorskiej Twórczości Plastycznej i Muzeum Etnograficzno-Przyrodnicze. Powstało niepołomickie centrum kultury z obszerną galerią wystawienniczą, zespół sal konferencyjnych z obsługującą gości restauracją, kawiarnią i stylo-

wym hotelem. Do obiektu wprowadzono także Urząd Stanu Cywilnego. Pięknie odrestaurowany zamkowy dziedziniec jest wykorzystywany jako scena z widownią na wolnym powietrzu i trybunami na krążkach.

O ile historyczne przebudowy i rozbudowy obiektu funkcjonalnie związane były z królewską, najpierw obronną, a od XVI wieku mieszkalną rezydencją, o tyle ostatnie XVIII- i XIX-wieczne przebudowy całkowicie zmieniły program i funkcje obiektu (koszary, szpital, urzędy). Koniec XX wieku przyniósł przekształcenie odrestaurowanego zamku na ogólnodostępne funkcje społeczno-kulturalne. Z zamkniętego obiektu obronnego niepołomicki zamek stał się ważnym dla lokalnej społeczności i odwiedzających turystów publicznym otwartym obiektem, dostępnym dla wszystkich.

Tabela 1

Szczegółowy zapis zmian funkcjonalnych królewskiego zamku w Niepołomicach od XIV do XXI wieku

ZMIANY FUNKCJI KRÓLEWSKIEGO ZAMKU W NIEPOŁOMICACH OD XIV DO XXI WIEKU				
OD POŁOWY XIV DO KOŃCA XVI WIEKU	OD 1. POŁOWY XVII WIEKU DO KOŃCA XVIII WIEKU	XIX WIEK	XX WIEK	XXI WIEK
pierwotna główna funkcja zamku oraz główne funkcje pełnione w okresach średniowiecza i renesansu	(okres po zniszczeniach „potopu” szwedzkiego)	(okres po 1. rozbiorze Polski) utrata państwowości, nowy właściciel – monarcha austro-węgierski, likwidacja starostwa	okres międzywojenny i druga połowa XX wieku po upaństwowieniu wszystkich zamków	czasy obecne do 2010 roku
podkrakowska, obronna rezydencja królewska; siedziba podrzędy; po 1386, w czasach panowania króla Władysława II Jagielly, królewski zamek myśliwski; od 1546 roku siedziba starosty niepołomickiego; podkrakowska, letnia rezydencja królewska;	w 1586 roku zamek w Niepołomicach stracił status letniej rezydencji królewskiej; od 1635 roku prywatna rezydencja magnacka starostów z rodu Lubomirskich; po 1. rozbiorze Polski (1772) austriackie koszary;	po 1825 roku austriacki wojskowy szpital (lazaret); w 1856 roku szpital zlikwidowano, a zamek zamieniono na wojskowe urzędy i mieszkania różnych urzędników; w 1901 roku w części pomieszczeń zamku funkcjonował sąd;	w okresie międzywojennym różne państwowe urzędy: urząd pocztowy, posterunek policji, oddział Sądu Okręgowego, biura nadleśnictwa i świetlica Związku Strzeleckiego; po II wojnie światowej w znacjonalizowanym obiekcie funkcjonowało liceum ogólnokształcące, urząd pocztowy i izba porodowa w latach dwudziestych XX wieku; zamek odrestaurowano z przeznaczeniem na muzeum i centrum kultury;	w odrestaurowanym zamku funkcjonuje Muzeum Niepołomickie, Muzeum Amatorskiej Twórczości Plastycznej, Muzeum Etnograficzne – Przyrodnicze, centrum konferencyjne, Urząd Stanu Cywilnego; restauracja, stylowy hotel z kawiarnią, biura obsługi imprez kulturalnych; zamkowy dziedziniec jest wykorzystywany jako otwarta scena z widownią; otwarte krążanki stanowią część galerii wystawienniczej;

3. Średniowieczne zamki – terażniejszość

Wszystkie zamki ufundowane przez króla Kazimierza Wielkiego w 2. połowie XX wieku zostały zabezpieczone, a następnie odrestaurowane z funduszy państwowych. Dotyczy to zarówno zamków znajdujących się na terenie Polski, jak i na terenie Ukrainy. Z wyjątkiem jed-

nego (Wieleń) zamki kazimierzowskie stanowią własność Skarbu Państwa Rzeczypospolitej Polski, Republiki Ukrainy lub poszczególnych gmin. Jedynie barokowy pałac wybudowany przez Piotra Sapiechę na terenie i fundamentach dawnego królewskiego zamku w Wieleńcu wraz z otaczającym go, zdewastowanym parkiem, stanowi własność prywatną. Z przeprowadzonych badań tychże zamków wynika, że najczęściej adaptowano je na funkcje muzealne. Jak się okazuje zabezpieczony i odrestaurowany, nawet tylko częściowo, zamek z jednej strony nadaje się do pełnienia ważnej społecznie roli „świadka historii”, a z drugiej po stronie całkowicie nieprzystający do współczesnych rozwiązań funkcjonalnych i standardów technicznych zamek może pełnić funkcję muzeum, w którym gromadzone są i eksponowane zabytki lokalnej historii. Adaptacja zamku na muzeum pozwala także na racjonalne, choć skromne pokrywanie czy refundowanie kosztów eksploatacyjnych obiektu z budżetu państwa lub samorządu. Są to obecnie wydatki niemałe, tym bardziej, że poza bieżącym utrzymaniem obiektu i personelu na właściciela zamku spadają koszty ciągłych prac konserwatorskich i zabezpieczających. Ponadto, funkcje muzealne jako stosunkowo mało uciążliwe nie powodują dewastacji cennej historycznej struktury.

Na podstawie badań przeprowadzonych przez autorów artykułu można stwierdzić, że w pomieszczeniach zachowanych zamków kazimierzowskich funkcjonują większe lub mniejsze muzea, oferujące zwiedzającym głównie kolekcje historycznego malarstwa, rzeźby i starej broni oraz zbiory eksponatów archeologicznych, etnograficznych i piśmienniczych. Historyczne wnętrza z kolekcjami starych mebli, sprzętów i okładzin ściennych są walorem kilku zamkowych muzeów. Podobnie jest w państwach sąsiadujących z Polską (Niemcy, Czechy, Słowacja), z tym że procent średniowiecznych zamków, funkcjonujących jako muzea jest wyższy.

Adaptacje i rozbudowy budynków historycznych na cele muzealne są dla inwestorów nie tylko sposobem na uniknięcie części kosztów, które wiązałyby się z budową nowego obiektu muzealnego, ale pozwalają znacznie przyspieszyć inwestycję, unikając długotrwałych procedur lokalizacyjnych. Przyczyną przekształcania budynków historycznych w placówki muzealne jest także nadrzędna potrzeba utrzymania zagrożonego obiektu architektonicznego. Miasta dysponujące niewykorzystanymi przestrzeniami w zabytkowych, z reguły atrakcyjnie zlokalizowanych obiektach, nierzadko decydują się na ich adaptację na cele muzealne. Współczesna aranżacja starych wnętrz przynosi prawie zawsze interesujące efekty architektoniczne i estetyczne. Tym bardziej, że funkcja muzealna nie jest uciążliwa dla obiektu o dużej wartości historycznej, pomimo że czasami zmusza do ingerencji w zabytkową strukturę. Te przekształcenia są jednak niezbędne, aby obiekt mógł funkcjonować w dzisiejszych warunkach.

Współczesne muzea, w szczególności muzea sztuki, wymagają rozbudowanej aparatury technicznej, służącej do ochrony przed kradzieżą czy wandalizmem, ochronie przeciwpożarowej, specjalistycznej klimatyzacji (zachowanie odpowiedniej wilgotności, czystości i temperatury powietrza w przypadku bardzo wrażliwych eksponatów, a także zapewnienie komfortu zwiedzającym) i dostosowanego do szczegółowych potrzeb eksponatu oświetlenia (eksponowanie niektórych cennych rękopisów, grafik czy rysunków wymaga całkowitej izolacji od światła naturalnego).

Należy zauważyć, że już w czasach średniowiecza zamki na swój sposób też były „muzeami”. Niektóre były miejscami przechowywania skarbów koronnych (Chęciny – XIII-XIV wiek, Nowy Korczyn – XV wiek, Tykocin – XVI wiek) czy królewskich zbiorów. W czasach nowożytnych w zamkach przechowywano wspaniałe i już wtedy bardzo cenne kolekcje, należące do władców, biskupów lub możnowładców (arrasy na Wawelu, księgozbiory czy kolekcja broni Zygmunta Augusta w Tykocinie). Kolekcje w zamkach były pierwszymi muzeami, przeznaczonymi co prawda dla bardzo wąskich kręgów, ale na ich bazie powstawały już od XVIII wieku muzea dzieł sztuki niekiedy dostępne publicznie. W ciągu ostatnich dwóch stuleci niektóre z nich przekształcono w profesjonalne jednostki muzealnicze z pracownikami badawczymi, konserwatorskimi, bibliotekami naukowymi itp. Przykładami takich muzeów są zamki: Łańcut Potockich – muzeum od 1944 roku, Baranów Dolańskich – muzeum od 1983, Krasiczyn Sapiechów – muzeum od 1983 roku czy zamek Sobieskich w Olesku na Ukrainie.

Zamki jako relikty historii są doskonałym tłem do jej prezentowania (historii państwa, miasta, regionu), a także znalezisk archeologicznych i pamiątek związanych z danym miejscem *in situ*, w otoczeniu, w którym zostały odnalezione. Taki sposób prezentacji jest najbardziej korzystny z punktu widzenia dydaktyki, ponieważ pozwala na ujęcie pokazywanych eksponatów w szerszym i odpowiednim dla danej epoki kontekście. Zamki, jako pozostałość minionych wieków same w sobie są także eksponatami muzealnymi, przez co służą budowaniu tożsamości i identyfikacji z miejscem czy okolicą lokalnej społeczności.

Podobnie jak w wielu krajach Europy zamki średniowieczne były, są i będą, niezależnie od pełnionej aktualnie funkcji, wyjątkową atrakcją turystyczną. Wraz z wkomponowaną w ich strukturę funkcją muzealną, gromadzącą wyjątkowe pamiątki z przeszłości, zamki przyczyniają się do rozwoju danego obszaru kultury. Atrakcyjność konkretnego zamku – muzeum podnoszą różnorodne imprezy i animacje związane z historią zamku lub miejsca – inscenizacje bitew, turnieje rycerskie, pikniki historyczne, pokazy z cyklu „światło i dźwięk”, a także historyczne sesje naukowe, konferencje czy sympozja. By zainteresować szerszą gru-

pę odbiorców w zamkach organizuje się różne pokazy, prezentacje, festiwale, a także spotkania towarzyskie i zawodowe. Dotyczy to zarówno zamków, jak i muzeów usytuowanych w zamkach, z którymi powiązane są placówki dydaktyczne i konserwatorskie.

Wzbogacenie funkcji muzealnej o funkcje edukacyjno-kulturalne (biblioteki, sale konferencyjne, audytoria), a także komercyjne: usługowe (sklepy z pamiątkami, księgarnie), gastronomiczne (kawiarnie, restauracje)², a nawet funkcje hotelowe, wspomaga finansowanie w zakresie eksploatacji budynku. Należy też wspomnieć o turystyce, która w znacznie większym stopniu powinna pełnić rolę sponsora. Podsumowując można bez ryzyka stwierdzić, że funkcje muzealno-ekspozycyjne uzupełnione o funkcje reprezentacyjno-kulturalne i naukowo-dydaktyczne pozwalają (w świetle obecnych przepisów) na bieżące sprostanie rosnącym kosztom eksploatacyjnym obiektu z funduszy państwowych i samorządowych.

Tabela 2

Współczesne funkcje zachowanych zamków kazimierzowskich lub ich ruin (synteza)

FUNKCJE GŁÓWNE [PODSTAWOWE]		FUNKCJE UZUPELNIAJĄCE [DODATKOWE]			
FUNKCJE MUZEALNE I EDUKACYJNE – TRWAŁA RUINA	FUNKCJE MIESZKA- LNE	FUNKCJE GASTRONOMICZNE	FUNKCJE TURYSTYCZNE - WIEŻE JAKO PUNKTY WIDOKOWE	TRWAŁA RUINA FUNK- CJE TURYSTYCZNO – EDUKACYJNE	INNE FUNKCJE UŻY- TECZNOŚCI PUBLICZNEJ
BĘDZIN	PYZDRY	BĘDZIN	BĘDZIN	BOLESŁAWIEC	HALICZ
CZORSZTYN	RADOM	CZORSZTYN	BOLESŁAWIEC	CZORSZTYN	KRAKÓW
HALICZ	WIELEN	KRAKÓW	CZORSZTYN	HALICZ	LUBACZÓW
KRAKÓW		MIĘDZYRZECZ	HALICZ	INOWŁÓDZ	LUBLIN
LUBLIN		NIEPOŁOMICE	KAZIMIERZ DOLNY	KALISZ	NIEPOŁOMICE
ŁĘCZYCA		OSTRZESZÓW	KRAKÓW	KAZIMIERZ DOLNY	OSTRZESZÓW
MIĘDZYRZECZ		PRZEMYŚL	KRUSZWICA	KOŁO	PŁOCK
NIEPOŁOMICE		SANDOMIERZ	LWÓW (Zamek Wysoki)	KRUSZWICA	PRZEDECZ
OJCÓW			ŁĘCZYCA	KRZEPICE	PRZEMYŚL

² Po analizie częściowo zachowanych średniowiecznych zamków kazimierzowskich lub ich ruin, można stwierdzić, że w znacznej większości są one siedzibami muzeów (18 obiektów), a w 19 przypadkach pozostałościami po dawnych zamkach (zameczyska) zostały zabezpieczone jako trwale ruiny i udostępnione zwiedzającym jako chronione obiekty zabytkowe. Tym samym 37 XIV-wiecznych zamków i zamczysk pełni funkcje o charakterze muzeów (ponad 65% wszystkich zamków kazimierzowskich). Wszystkie omawiane zamki przez 6 stuleci stały się trwałymi elementami otaczającego je krajobrazu naturalnego (Będzin, Czorsztyn, Halicz, Kazimierz Dolny, Koło, Kruszwica, Międzyrzec, Ojców, Sanok, Tustan, Złotaria) lub miejskiego (krakowski Wawel, Łęczyca, Niepołomice, Opoczno, Ostreszów, Płock, Przemyśl, Sandomierz, Szydłów, Wieliczka). Funkcjom muzealnym (z wyjątkiem trwałych ruin) często towarzyszą współczesne galerie wystawowe (Wawel, Sanok, Lublin). Osiem zachowanych zamkowych Wież Głównych wykorzystywanych jest jako punkty widokowe. Na terenie dwóch dawnych zamków działają katedry (Wawel i Płock). Wspaniale odrestaurowana kaplica Św. Trójcy na zamku w Lublinie, podobnie jak Wawel, stanowi atrakcję muzealną na skalę europejską. Kilka zamków działa jako ponadregionalne (Kraków – Wawel, który stanowi jeden z najważniejszych kompleksów kultury narodowej), regionalne lub lokalne ośrodki kultury (Lublin, Poznań, Przedecz i Przemyśl). W zamku przemyskim funkcjonuje teatr fredrowski „Fredreum”. W ośmiu kazimierzowskich zamkach funkcjonują (towarzyszące muzeom) usługi gastronomiczne – kawiarnie (całorocznie: Będzin, Niepołomice, Przemyśl, Sandomierz, Wawel, i sezonowe: Czorsztyn, Międzyrzec i Ostreszów).

cd. tabeli 2

OPOCZNO		OJCÓW	LANCKORONA	PYZDRY
PLOCK		OSTRZESZÓW	LUBACZÓW	SANDOMIERZ
POZNAN		SANDOMIERZ	LWÓW (Zamek Wysoki)	SANOK
PRZEDCZ		SANOK	OJCÓW	SZYDLÓW
PRZEMYŚL		TREMBOWLA	SIERADZ	
SANDOMIERZ		TUSTAN	SZYDLÓW	
SANOK			TREMBOWLA	
SZYDLÓW			TUSTAN	
WIELICZKA			ZŁOTORIA	

4. Muzea przyszłości

Czym będzie dzisiejsze muzeum zlokalizowane w starym średniowiecznym zamku w przyszłości? Czy techniki elektroniczne i audiowizualne zniwelują liczbę odwiedzających do zera? Czy w dobie Internetu i wirtualnych galerii, zamkowe muzeum jako budynek i instytucja staną się niepotrzebne? Trudno przewidzieć dalszy wpływ rozwoju sztuki i technik audiowizualnych na funkcjonowanie instytucji i na przestrzeń architektoniczną budynków muzeów. W ostatnich kilkunastu latach zmieniła się struktura i zawartość obszaru sztuki, przede wszystkim za sprawą szerokiego rozwoju sztuki: multimedialnej, cyfrowej oraz interaktywnej sztuki wirtualnej. Dzięki cyberprzestrzeni Internetu sztuka została wzbogacona o dodatkowy wymiar – interaktywność. W sieci istnieje już wiele muzeów wirtualnych. Z jednej strony są to istniejące placówki muzealne, które tworzą własne witryny internetowe i poprzez Internet udostępniają swoje zbiory, rozszerzając swoją ofertę edukacyjno-wystawienniczą, z drugiej są to istniejące jedynie w świecie wirtualnym wystawy cyfrowo zarejestrowanych obrazów, dźwięków, tekstów i innych przekazów, udostępnianych za pomocą mediów elektronicznych. Już dziś pojawiają się problemy prezentowania sztuki nowych mediów w „tradycyjnych” przestrzeniach muzealnych. Czy obecne muzea potrafią sprostać temu zadaniu? W muzeach obecność sztuki wykorzystującej technologie cyfrowe stała się już faktem, natomiast prezentacja i udostępnianie w przestrzeni muzeum netartu – sztuki internetowej – wciąż jeszcze stawia nowe wyzwania przed kuratorami, architektami, scenografami, a także przed samymi twórcami. Pytanie o to, czy muzea w związku z rozwojem nowych mediów przestaną być potrzebne, przypomina pytanie stawiane na początku XX wieku: czy w dobie fotografii i licznych reprodukcji dzieł sztuki muzea nie staną się zbędne? Czas pokazał, że pesymistyczne prognozy nie sprawdziły się, a wręcz odwrotnie – liczne reprodukcje i ich dostępność spowodowały wzrost zainteresowania sztuką, a także podkreśliły wartość bezpośredniego kontaktu

z oryginałem. Żadna reprodukcja ani zdjęcie nie oddają w pełni rzeczywistości i klimatu emocji, ponieważ przeżycie oglądającego realne dzieło nie daje się niczym zastąpić. Przechadzki po prawdziwych komnatach historycznego zamku nie zastąpią zdjęcia, filmu czy też „zwiedzania” wykreowanego komputerowo modelu tegoż zamku, jak bardzo realistyczny by on nie był. Dowodem na to są niekończące się kolejki ustawiające się codziennie na kilka godzin przed otwarciem Galerii Uffizi, londyńską Tower czy przed przepięknym, bajkowym zamkiem Neuschwanstein, usytuowanym u podnóża bawarskich Alp.

Muzea, które stały się atrakcją masowej kultury wychodzą dziś naprzeciw potrzebom współczesnego człowieka. Sztuki wizualne i interaktywne prezentacje pozwalają na naukę poprzez zabawę i uatrakcyjniają sposób prezentacji wystawy (nowe podejście do organizacji wystawy możemy prześledzić na przykładzie Muzeum Powstania Warszawskiego). Nowoczesne sposoby prezentacji z pewnością są wyzwaniem na przyszłość dla wielu współczesnych muzeów, mieszczących się także w zamkach.

Być może omówiony przykład będzie jedną z odpowiedzi na pytanie – czy rzeczywiście dziś należy projektować tak, aby nieprzewidywalne zmiany mogły następować jak najmniej kolizyjnie? A może problem potencjalnych zmian funkcjonalnych należy pozostawić przyszłym pokoleniom?

5. Wnioski

Można stwierdzić, że średniowieczne zamki najczęściej adaptowano na funkcję muzealną i związane z nią funkcje edukacji i kultury. Takie przeznaczenie pomieszczeń w dawnych zamkach jest najmniej sprzeczne funkcjonalnie i technicznie z ich pierwotnymi funkcjami.

W określonych okolicznościach (zmiana właściciela, zmiany technologiczne) możliwe jest przekształcenie prawie każdego obiektu i dostosowanie go do nowego programu funkcjonalnego, do nowych, niemożliwych wcześniej do sprecyzowania potrzeb.

Przekształcenia techniczne i technologiczne oraz dostosowanie starych budowli do nowych potrzeb i funkcji są kosztowne, ale niezbędne w przypadku konieczności zachowania wartości kulturowych i historycznych.

Z trzech głównych elementów składających się na pojęcie ARCHITEKTURA, właśnie FUNKCJA jest elementem najbardziej elastycznym. Najłatwiej zmieniać FUNKCJĘ, a najtrudniej strukturę KONSTRUKCYJNĄ i FORMĘ.

Zdaniem autorów artykułu w XXI wieku średniowieczne zamki powinny nadal pełnić funkcje muzealne i reprezentacyjno-edukacyjno-kulturalne.

Bibliografia

1. Brawne M.: *Neue Museen. Planung und Einrichtung*. Stuttgart 1965.
2. Chudzicka K.: *Zamek w Niepołomicach. Wstępna dokumentacja naukowo-historyczna*. Kraków 1958-59 [maszynopis].
3. Czekieruk Z., Hurlak K.: *Inwentaryzacja zamku z naniesieniem sposobu użytkowania pomieszczeń. Pracownia projektowa KOZK na Wawelu. 1966. aktualizacja 1972* [maszynopis].
4. Fischinger A.: *Zamek w Niepołomicach. Dokumentacja historyczno-architektoniczna (skrócona)*. PKZ. Kraków 1958 [maszynopis] [archiwum PKZ Kraków].
5. Kiciński A.: *Muzea. Strategie i dylematy rozwoju*. Warszawa 2004.
6. Kieszkowski W.: *Dzieje budowy zamku w Niepołomicach za panowania Zygmunta Augusta (1550-1571)*. Warszawa 1935. Sprawozdanie z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego XXVIII 1935.
7. Kozera M.: *Kościół Parafialny i zamek królewski w Niepołomicach. 1340-1990*. Urząd Miasta i Gminy w Niepołomicach. Kraków 1994.
8. Longa J.: *Rola krajobrazu naturalnego w kształtowaniu współczesnej architektury muzeów* [maszynopis pracy doktorskiej – promotor prof. K. Kucza-Kuczyński].
9. Pabich M.: *O kształtowaniu muzeum sztuki. Przestrzeń piękniejsza od przedmiotu*. Łódź 2004.
10. Piórecka K.: *Kozera M.: Projekt koncepcyjny zamku*. PKZ KOZK na Wawelu. Kraków 1989 [maszynopis].
11. Popczyk M.: *Muzeum sztuki o Luwru do Bilbao*. Katowice 2006.
12. Rojas R., Crespán J.L., Trallero M.: *Museen der Welt. Vom Museumstempel zum Aktionsraum*. Hamburg 1977.
13. Zaniewski P.: *Zamki Kazimierza Wielkiego w Królestwie Polskim (1333-1370). Zasady lokalizowania i budowania oraz dawne i współczesne funkcje* [maszynopis pracy doktorskiej – promotor prof. M. Brykowska].
14. Żórawski J.: *O budowie formy architektonicznej*. Kraków 1952.